

INTERES ZA ŽIVOT I DJELO J. KRIŽANICA U ČESKOJ (Recepcija J. Križanića u Češkoj)

Zanimanje za sudbinu i književni opus J. Križanića u Češkoj može se kronološki pratiti u dva smjera: lingvističkoznanstvenom i političko-popularizatorskom.

Jedan od prvih koji se zainteresirao za Križanića lingvistu bio je Josef Dobrovský (1753—1829). On je prilikom svoga boravka u Rusiji — u Moskvi 1792. godine — svojom rukom napisao nekoliko stranica bilježaka iz Križanićeve rukopisa. Dio tako prikupljenog materijala sam nije iskoristio; šalje ga u Beč svom prijatelju Václavu Fortunatu Durychu,¹ koji ga također odmah ne upotrebljava: vraća mu se, koristeći se karakteristikama Dobrovskog o Križanićeve rukopisnom gramatičkom elaboratu,² kasnije, kada i sam (naročito u djelu *Bibliotheca slavica*, 1795) u odnosu prema slavenskim narodima zastupa slična mišljenja kao J. Križanić.³

Međutim, J. Dobrovský nije bio »posrednik« u upoznavanju djela J. Križanića samo u slučaju V. F. Durycha: on u korespondenciji s J. Kopitarom (1812—13) upozorava da je malo vjerojatno da se s Križanićevim gramatičkim radom nije upoznao i L. Mušicki. Dapače, on od Kopitara, nešto kasnije (1824), traži vraćanje svojih svojih bilježaka, te spominje i V. St. Karadžića kao mogućeg korisnika spomenutih bilježaka.⁴ Konačno, poznato je, istina tek u naše vrijeme, da je odnos Križanić — Vuk (s pretpostavkom da Vuk nije poznavao »Gramatično izkazanie ob rus-

¹ Korespondence Josefa Dobrovského I. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Fortunata Durycha z let 1778—1800. K vydání upravil A. Patera, Praha 1895.

² V. Bochyňová, Jurij Križanić a česká obrozenecká slavistika, rukopis.

³ »Nejem studium ruské naučné literatury a české vlastenecké přesvědčení Durychovo, ale s velkou pravděpodobností i Dobrovského excerpta z Križanićovy mluvnice, které spolu s jinými rukopisy podle Durychových slov Dobrovský postoupil Durychovi k užívání (quae mihi concessisti in usum), sehrála významnou úlohu při vytváření Durychova rusofilství, ovlivněného ještě silně barokním slovanským vědomím«, V. Bechňová, o. c.

⁴ Pis'ma Dobrovského i Kopitarja v povremennom porjadke. Trud I. V. Jagiča, Petrograd 1885. (u: Sbornik Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti. Imp. Akademii nauk, Tom XXIX); Novye pis'ma Dobrovského, Kopitara i drugih ju-gozapadnih slavjan. Trud I. V. Jagiča, Petrograd 1897. (u Istočnički dlja istorii slavjanskoj filologii, Tom II. Sbornik Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti, Imp. Akademii nauk, Tom LXII).

kom jeziku») bio detaljnije znanstveno obraden.⁵ Međutim, kako upozorava V. Bechyňová,⁶ već P. J. Šafarik je izrazio mišljenje, govoreći o izvjesnoj ovisnosti Vuka o Križanićevoj pravopisnoj reformi, da je Vuk ipak bio upoznat — na temelju bilježaka Dobrovskog — s osnovnim gramatičkim Križanićevim zasadama.

Iako P. J. Šafarik (1795—1861) nije u svojoj »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten« (1826) J. Križanića ni spomenuo, on je taj »propust« — a nije bio jedini — dopunio⁷ već u svom sljedećem rukopisnom elaboratu iz tridesetih godina, koji je u Pragu (1864—1865) objelodanio Josef Jireček (1825—1888) pod naslovom »Geschichte der südslawischen Literatur I—III«. Naime, u II. (Geschichten der illyrischen Literatur») i III. dijelu (»Geschichte der serbischen Literatur«), koji predstavljaju prvi značajniji bio-bibliografski pregled južnoslavenskih književnosti, donosi Šafarik, na temelju Kalajdovićeve elaborata (»Ioann, eksarh Bolgarskij«, 1824), biografske podatke o J. Križaniću; daje, među inim, i sud — blizak sudu Dobrovskog — o Križanićevoj jezikoslovnoj djelatnosti.

Unatoč tome, što J. Dobrovskom pripada prvenstvo u recepciji opusa J. Križanića u Češkoj — njegov čin je ipak ostao ograničen na relativno omeđen znanstveni krug, pogotovo što on svoje stavove nije objelodanio u tisku. Zato je moguće tek poslije Šafarikovih sudova i radova govoriti o pravom upoznavanju i poznavanju djela J. Križanića ne samo u Češkoj već i u široj evropskoj kulturno-znanstvenoj javnosti. Jer, tek je P. J. Šafarik uveo Križanića u jedan širi kontekst povijesti jugoslavenskih književnosti, naglašavajući njegovo značajno i dominantno mjesto u »ilirskoj« i srpskoj literaturi 17. stoljeća.

Od značajnijih radova, koji otvaraju drugi krug — koji smo uvjetno označili kao političko-popularizatorski — zanimanja za J. Križanića u Češkoj, smatramo članak (po majci unuka P. J. Šafarika) Konstantina Jirečeka (1854—1918) »Jiří Križanić« u tjedniku »zabavnom i poučnom« — Lumír (Prag 1874, s. 112—115, 124—126). Već uvodne riječi naznačile su orijentaciju cijelog natpisa. Spomenuvši posebice Čehe i Bugare, koji su već stajali pred nacionalnom i jezičnom asimilacijom s agresivnijim susjedima, Jireček navodi kao jednu od komponenata njihova preporoda i jačanje ideje pripadnosti velikoj slavenskoj zajednici. A »mi«, kaže autor, »želimo ovdje obratiti pozornost na osobu dugo vremena potpuno zaboravljenu i tek nedavno tako reći otkrivenu. Hrvat Juraj Križanić već je prije dvije stotine godina izrekao slavensku misao neobično jasno — u vrijeme kada su sva plemena slavenska još dubokim snom spavala« (s. 112). Slijedi onda nabranjanje izvornika (Kalajdović, Bodjanski, Bezzonov, I. Kukuljević), od kojih su neki tog »proroka panslavizma precijenili«, po kojima je i sam Jireček koncipirao svoj članak. Ti su izvornici — u općim biografskim podacima o Križaniću — još dopunjeni opisom stanja u Ukrajini (»Putno opisanie ot Lewowa do Moskvi lita 1659«, uz koje je i fusnota: »Spominje Jagić u Radu Jugoslavenske akademije, sv.

⁵ T. Eekman, Vuk kao reformator ćirilske ortografije i Juraj Križanić, Anali Filološkog fakulteta 5, Beograd 1965, s. 85—94.

⁶ V. Bechyňová, o. c.

⁷ F. Wollman, Šafarik jako literární badatel, Slavia XXX, 1961, 2, s. 190—191.

XVIII, s. 171, Izvadak kod Solovjeva, rusk. hist. XI, s. 77«), dok je historijat puta do Moskve i sibirsko zatočenje komentirano riječima: »Takva je tada bila nagrada panslavizmu u Rusiji!« (s. 115).

Drugi, završni dio članka (s. 124—26) posvetio je Jireček detaljnoj interpretaciji »Politike« (držeci se moskovskog izdanja Bezsonova iz 1860. god.), navodeći mjestimice i svoje napomene (»Čini se da Križanić nije poznavao trgovinu Dubrovčana, što je dosta čudno; Dubrovčani su u to vrijeme držali cijelu kopnenu trgovinu u evropskoj Turskoj u svojim rukama, a brodovi njihovi brodili su po svim morima«, s. 124; »Iz onoga, što onda kaže (Križanić — M. K.) o literaturi i poeziji slavenskoj, vidimo da na tom polju nije imao temeljitih vijesti. Kaže da je jezik naš od svih jezika najprikladniji za pjesništvo. Poezija poljska u XVI. i XVII. stoljeću nije bila baš toliko neznatna. O pjesnicima dubrovačkim nije Križanić pojma imao; nije ih poznavao ni po imenu, kao uostalom ni Hrvate iza Velebita uopće«, s. 125).

Završnu poantu o »Politici« iskoristio je Jireček za karakteristiku »Gramatike«. Naime, on piše: »Ostaje nam još pitanje zašto je ovo djelo (»Politika« — M. K.) ostalo nezapaženo, zašto je kao 'glas vapijućeg u pustinji' propalo, te se tek sada iz dvjestogodišnje prašine — na veliko iznenađenje svih Slavena — g. 1857. na svjetlost dana iznosi. Zar zbog toga što je Križanić pisao u Sibiru, gdje za njega nitko nije? Ne mislim. Razlog je drugdje. Spis Križanićev pisan je latinicom — zato ga Rusi nisu čitali. To, međutim, nije sve. Drugi razlog je mnogo važniji: Križanić nije pisao ni ruskim, ni hrvatskim pa ni crkvenim jezikom; pisao je jezikom kojim se nigdje nije govorilo ni pisalo. On je sam taj jezik stvorio iz raznih narječja. U tome je i bio neuspjeh njegova poduhvata« (s. 125).

U samom uvodu prikaza »Gramatike« — priznavajući domet, značenje i vrijednost toga Križanićeva komparatističkog djela — Jireček se ograđuje od nekritičkog valoriziranja: »U njoj ('Gramatici') on je prvi komparirao odnose slavenskih jezika. Nazvati ga zato 'ocem komparativne filologije', kako je to učinio g. 1818. Bodjanski, kada je 'slavensku gramatiku' štampao, mislim da bi bilo preuranjeno (s. 125). Posvećujući cijelom elaboratu mnogo manje pažnje nego »Politici«, Jireček samo upozorava: »Gramatiku Križanićevu temeljito je analizirao Daničić (Rad Jugoslavenske akademije XVI) da bi samo ukratko spomenuo njegove teološke spise« (s. 126).

Međutim, zanimljiva je Jirečekova tvrdnja o poticajima koji su Križanića inspirirali. I on, kao i kasnije V. Jagić (zbog čega ga je, kao što je poznato, kritizirao M. Murko), ne vidi Križanićeve »prethodnike«: »Križanić je išao za određenom idejom, koju je sam stvorio. Njegova djelatnost nije odraz izvjesne epohe političke ili literarne: potpuno je individualna, samonikla. Nazore svoje o slavenstvu sticao je poslije mnogih putovanja i nedaća; crpio ih je iz iskustva, ne iz knjiga« (s. 126).

Iako je po Jirečku Križanićeva djelatnost premašila cilj, ipak »ga se ne smije zaboraviti. Ideju slavenske uzajamnosti na koju danas svi misle jasno je izgovorio prvi put on. U povijesti slavenstva osigurana mu je vječna uspomena« (s. 126).

U članku s naslovom »Najsavršeniji predstavnik slavenske ideje (Juraj Križanić)« u časopisu Slovanský přehled (1902, s. 22—28, 119—124, 172—175) ponovo je na Križanića češku kulturnu javnost upozorio Stje-

pan Radić (1871—1928). On je — u duhu svojih nedavnih studija na Visokoj školi političkih nauka u Parizu, koju je završio kao »lauréat des sciences politiques« (s diplomskom tezom »La Croatie actuelle et les Slaves du Sud«, čiji je jedan dio štampao 1900. u češkom prijevodu pod naslovom »Současné Chorvátsko«) — orijentirao svoj članak na političko-privrednu problematiku u opusu J. Križanića.

Sudovi izrečeni u tom članku govore u prilog pretpostavci da upravo ovdje možda treba tražiti začetke njegove orijentacije na panslavizam u kome »je našao izmirenje između svojih simpatija za Rusiju i suradnje s austrijskim Slavenima, prvenstveno Česima. Bio je uvjeren da moćna Rusija, ma kakvo unutrašnje urđenje ona imala, jedina može osigurati opstanak malim slavenskim narodima pred opasnošću od Velike Njemačke, pa je zbog toga 1904/5. osudio i rusku revoluciju«.⁹

Zanimljiv je već Radićev uvod; u njemu on smatra ilirizam začetnikom slavenskog jedinstva: »ilirizam je bio slavenstvo u malom, Ilirija je bila 'slavenska lira' na Balkanu. Slavenstvo je bila narodna misao u velikom, svi Slaveni nepobjediva snaga u Evropi. Samo ilirizam, koji je smatrao sve južne Slavene jednim narodom, mogao je dovesti Hrvate i Srbe do toga da zajednički ustanu protiv Mađara. Samo slavenstvo, shvaćeno kao snažna, kulturna cjelina, eventualno kao nesvladiva fizička sila, moglo je dati šačici Hrvata hrabrost za borbu protiv latinizma, Talijana i Nijemaca« (s. 22). Ilirizam, kao organska komponenta slavenstva projicira se po Radićevu mišljenju i u kulturnoj, znanstvenoj i književnoj sferi: »Kad ilirizam ne bi bio dio slavenstva, ne bi hrvatska znanost imala Račkog, Kukuljevića, Šuleka — a hrvatska književnost Vraza i Preradovića« (s. 23).

Tu svoju ideju aplicira Radić i na suvremenu političko-gospodarsku situaciju u Hrvatskoj: »Svuda, gdje smo u novije vrijeme doživljavali brojne poraze — naročito na političkom polju — gdje god je došlo do stagnacije (naročito u književnosti), svuda je razlogom bila činjenica što je partikularizam ili čisto hrvatstvo bivše mađaronske stranke i danas glavnim znakom cijele hrvatske inteligencije« (s. 23).

Prvi podnaslov članka »Život, naobrazba i djela J. Križanića« (s. 25—28) poslužio je Radiću kao informacija o najnovijim radovima posvećenim Križaniću, a kojima se i sam koristio (Kukuljević, A. Brückner, L. Léger i M. Vujić), ali i kao platforma za neke osobne opservacije, koje se do tada nisu navodile. Tako on npr. Križanićevu misiju i put u Ukrajinu dovodi u vezu s odlukom hetmana Hmelnickog 1654. god. da se ujedini s Rusijom: »Skup je izabrao ruskog cara, a tim je prevaga na slavenskom istoku prešla s katoličke Poljske na pravoslavnu Rusiju. U Rimu su to dobro osjetili, te je zato Propaganda poslala Križanića u Poljsku« (s. 25).

Također je zanimljivo Radićevo »tumačenje« Križanićeva progonstva u Sibir: Ali već su i u tadašnjoj Rusiji znali ocijeniti kršćansku iskrenost, slavensko rodoljublje i evropsku naobrazbu toga neobičnog čovjeka. Zato nije bio progan kao kažnjenik, već kao nezgodan znanstvenik i političar, o kome se danas u svim ruskim srednjim školama uči da je

⁹ H. Matković, Radić Stjepan, Enciklopedija Jugoslavije 7, Zagreb 1968, s. 12—

za dva stoljeća pretekao sve svoje ruske vršnjake. I upravo zbog toga što je Križanićevo kršćanstvo, slavenstvo i naobrazba pobuđivala divljenje i poštovanje, ostavljena mu je u Tobolsku njegova knjižnica i određena mu godišnja pomoć od 90 rubalja, što je tada predstavljalo mnogo veći prihod od onog koji danas imaju tisuće učitelja u najnaprednijem slavenskom narodu« (s. 26).

Nabrajajući sve potencijalne znanstvene autoritete koje je Križanić čitao ili mogao poznavati, Radić mu ipak priznaje originalnost: »Jedna stvar je nesporna: svoj široki pogled, svoju misaonu dubinu i istinitost Križanić nije mogao ni od koga uzajmiti; sve je to moglo izići samo iz njegove neumorne marljivosti, vječnog putovanja i temeljitog poznavanja romanske, germanske i slavenske Evrope« (s. 27). Njegove spise iz svih znanstvenih područja karakterizira ovako: »Svi njegovi manji spisi imaju polemički karakter, lak stil, po pravilu nalik na narodni, a svrhu uvijek istu: dokazati da je spas slavenstva u narodnom jedinstvu, u kršćanskoj iskrenosti, izvjesnim političkim slobodama i u valjanom državnom gospodarstvu« (s. 27).

Drugi podnaslov »Slavenska vanjska politika J. Križanića« (s. 119—122), iako je posvećen prvenstveno principima i idejama Križanićeve »Politike«, poslužio je Stj. Radiću za kratku, svojevrsnu filološku sentenciju o knjizi »Gramatičko iskazanie ob ruskom jeziku«: »Ako uzmemo u obzir da smo preko sto pedeset godina čekali na Dobrovskog, Jungmanna i Vuka Karadžića, a i to da su prva dvojica pisala slovniciu i rječnik tada mrtvoga jezika, dok je treći od njih posredništvom filologa Kopitara služio bečkim političkim namjerama, moramo priznati da je Križanić sa stajališta nacionalno-filološkog stojao mnogo više nego naši kratkovidni kasniji jezikoslovci. Predbacivati Križaniću utopizam i filološki romantizam možemo samo danas kada su i Slovenci, Slovaci i Rusini narodni govor uzdigli na književni govor i kada su tri slavenske književnosti, ruska, poljska i češka, postale svjetske. Prije više od dvjesto godina Križanićev »slavenski volapik«, vrlo spretno i u duhu narodnoga govora načinjen, dokazao je samo to da se Križanić i u praksi rukovodio uvjerenjem da su svi Slaveni jedan narod« (s. 119—20).

Radić i ovom prilikom, kada govori o vanjskoj politici Rusije kako je vidi Križanić, ne izostavlja domaću, hrvatsku problematiku: »Nekada ugarski kraljevi a danas njemački carevi sebe nazivaju kraljevima dalmatinskim, hrvatskim i slavonskim — kao da vladaju trima raznim kraljevinama. Ali ono što je Križaniću smetalo prije više od 200 godina, to hrvatski političari podnose još danas, ne učinivši ni najmanji pokušaj da odstrane tu besmislicu i zakonom ustale naziv Kraljevina za cijelu trojednu kraljevinu« (s. 121).

Iako po Radićevoj interpretaciji Križanićevo slavensko narodno jedinstvo (»a ne samo slavenska uzajamnost«) i potpuna nezavisnost ruske države predstavljaju osnovne uvjete za slavensku pobjedu, kako nad Turcima i Tatarima, tako i nad Nijemcima, to ipak ne znači da se time negira kultura i prosvjeta zapadne Evrope: »Slavenstvu neće pomoći ni njegovo jedinstvo, ni nezavisnost ruska, ako ne ostvari dvije dalje velike reforme svoga života: popularizaciju cjelokupne zapadnoevropske znanosti i pojednostavljenje života svojih vladara« (s. 121). Prema Radićevoj mišljenju Križaniću je nedostajao samo jedan korak da se približi ideja-

kad se počinje govoriti i pisati o velikoj romansko-slavenskoj alijansi, što bi značilo puno unutrašnje (ne samo formalno i vanjsko) pomirenje stare kulture — koja se širila od viših slojeva prema 'nižim' — s novim živima »najpronijljivijih slavenskih i francuskih političara našeg vremena, tom, koji svuda, a naročito kod Slavena izvire upravo iz širokih slojeva naroda« (s. 122).

I sljedeća Radićeva sentencija predstavlja aktualizaciju Križanićevih ideja: »Upravo zbog toga što je Križanić bio slavenski narodnjak ili moderno rečeno nacionalist u najboljem značenju te riječi, nije potcjenjivao značenje religioznog momenta u unutrašnjoj i vanjskoj slavenskoj politici. Upravo obrnuto: u vanjskoj njegovoj politici sjedinjenje katolicizma i pravoslavlja za njega je — uz nepomirljivost prema Nijemcima — glavna osnovica svih njegovih principa, slično kao što je u unutrašnjoj politici sve gradio na principu umjerenoga državnog socijalizma i na principu potpunog sklada između vladara i naroda« (s. 122).

Treći podnaslov »Unutrašnja politika J. Križanića« (s. 123—124, 172—175) ispunjen je većinom Radićevim osobnim komentarima. Tako on odmah u uvodu konstatira: »Što se tiče forme vladavine, Križanić je za monarhiju, i to za nasljednu monarhiju« (s. 123). Međutim, po Radiću, ne radi se tu o principima na kojima su zasnovane suvremene nasljedne monarhije: »Njegova težnja bila je da pomiri apsolutnu formu s narodnom ili moderno kazano s ustavnom biti moderne države« (s. 123). A što se tiče odnosa Rusije, Radić tvrdi: »Razliku među Križanićevim svjesnim slavenstvom i današnjim slavenskim romantizmom većine naših političara vidimo naročito u tome, što on nije zaprepašten veličinom Rusije; upravo obrnuto, on ukazuje na to da 'mala je korist vladati golemim carstvom ako je ono pusto'« (s. 123). Ta citirana rečenica povod je onda Radiću da se kritički osvrne na poznatu maltuzijanističku teoriju (koju je Marx označio kao »đački površan i popovski izdeklamiran plagijat«) o prenapučenosti: Križanić uspoređuje državu sa živim organizmom i prelazi na studij sociološki, i to tako temeljito da iz osnova poriče poznatu teoriju engleskog ekonomista Malthusa (1766—1834), u kome možemo vidjeti pravu opreku Križanića. Malthus se boji prenapučenosti (jer se, navodno, stanovništvo množi u geometrijskoj, dok sredstva prehrane rastu u aritmetičkoj progresiji) i traži da država onemogući brakove siromašnih, a Križanić se boji lijenosti i bijede, koje je moguće onemogućiti upravo povećanjem brakova, a tim i povećanjem napučenosti. Moderni Malthus je za policijsku državu, srednjovjekovni Križanić za državu socijalno-ekonomsku« (s. 172). Rezimirajući, Radić zaključuje: »Po Križaniću država ima potpuno drugi zadatak: osigurati svakoj porodici dom, redovnu zaradu i slobodu« (s. 127). Međutim, Radić i opet ne propušta priliku i komparira: »Kakav napredak u poređenju s engleskim 'socijalnim' političarima koji mirne duše podnose da prosjačke potpore, naime prave milostinje, dostignu u Engleskoj dvije stotine milijuna kruna« (s. 172).

Ti i takvi principi su onda po Radiću »čvrsta i zdrava narodno-socijalna osnovica« za gradnju »zgrade gospodarsko-financijske politike« Križanićeve, u kojoj on ne izmišlja i ne traži nove izvore državnih prihoda, već upućuje na to koji su prihodi loši i nepravedni, a koji poštene i

uistinu pogodni. »U tome vidimo opet jednu crtu koja se pojavljuje tek u našim danima, i to samo kod pojedinih najmodernijih finansijskih političara, koji otvoreno i muški izjavljuju da blagostanje i socijalno-gospodarsku ravnotežu ne donosi novi porezni sistem, već pošteno provođenje i ispravka staroga poreznog sistema« (s. 172).

Naglašavajući na kraju članka veličinu i širokogrudnost Jurja Križanića, »apostola slavenskog jedinstva«, Radić mu, razumljivo, ne zamjera niti to što se u Rusiji proglasio »Serbljaninom«, jer, kako napominje u fusnoti, i njemu se desilo, mnogo kasnije istina, nešto slično: »G. 1888. predsjednik kijevskog slavenskog dobrotvornog društva, sveučilišni profesor, poslije pročitano pisma koje me je preporučivalo, upitao je: A šta je to — Hrvat?«

Iako je za naše praćenje recepcije opusa J. Križanića u Češkoj mjerodavan period od 1920. godine naovamo — u vezi s M. Murkom (1861—1952), kada on djeluje u Čehoslovačkoj — spomenimo ipak i jedan njegov raniji rad u kome ne samo spominje J. Križanića, već potvrđuje i četrdeset godina kasnije izrečen sud Fr. Wollmana o tadašnjoj Murkovoju političkoj orijentaciji.⁹ Naime, tada Murko piše: »Moramo se ipak upitati, što bi nam »prvi panslavist« Križanić danas, poslije dva stoljeća, rekao. Kada bi opet došao takav apostol u Rusiju i predložio, današnjoj situaciji odgovarajući program — da Rusija bude u slavenskom svijetu ono, što bi mogla biti — dobio bi sigurno priliku da o tome isto tako razmišlja u Sibiru i piše djela o Rusiji, koja bi bar ranije, nego Križanićeva, postala poznata i hvaljena.«¹⁰

Ostali Murkovi radovi u kojima se spominje J. Križanić vežu se za njegov boravak i djelovanje u Pragu (1920—1952), kao šefa katedre za južnoslavenske jezike i književnosti na Karlovu univerzitetu i suosnivača a kasnije i predsjednika Slavenskog instituta. Tako je M. Murko u nastupnom predavanju (23. X 1920) »O predhodnikih ilirizma«, između ostalog rekao i slijedeće: »Protireformacijski duh preveva tuđi umetno pesništvo in posvetno literaturo v Dubrovniku in v Dalmaciji od 17. stoljeća dalje. Nas zanima to, da jugoslovenska protireformacija skrbi prav kakor reformacija za duhovno zbližanje in zedinjenje in vnaša v to gibanje nekaj novega s tem, da osvetljuje jugoslovensko preteklost z lučjo katoličanstva in da si zastavlja kot cilj unijo katoliških in pravoslavnih Slovanov. Iz tega okolja je potekel Juraj Križanić, ki je šel v Moskvo oznanjevat svoj panslavizem, toda so mu dali možnost, da je v Sibiri pisal spise, ki so jih občudovali šele Rusi 19. in 20. stoletja. Ljudi s Križaniće-

⁹ »Že pro tyto souvislosti Murko měl oči a že se zbavil jednostranné vlivologie německé ráže, je možno přičíst přímému vlivu Safářkova odkazu — a jistě i nepřímému přes Konst. Jirečka. Konst. Jireček (+ 1918) byl představitelem austroslovenské linie v slavistice, která od dob Kopitarových narůstá, zejména u Safářka, Miklošiče i Jagića a je také politickou ideologií Murkovou«. — Tu tvrdíju onda Wollman bliže osvjetljava u fusnoti: »Dokazatelné až do r. 1916, kdy povolán po Leskienovi do Lipska, prodal svůj štyrskohradecký dům, koupil za to účastiny válečné půjčky (podle zprávy syna Murkova Stanka r. 1930) a ztratil za rakouské inflace celoukupní cenu« (Murko, Paměti, 151), F. Wollman, o. c., s. 407—408.

¹⁰ M. Murko, Recense lidových písní srbských mylně přisuzovaná J. Grimmovi, Euphorion XI, 1904, s. 106—120 (u: M. Murko, Rozpravy z oboru slovanské filologie. Usp. J. Horák, Praha 1937, s. 76).

vim tendencami je bilo na slovenskem jugu vse polno, česar si ni mogel razložiti niti Jagić, a še manj moskovski zgodovinar Bjelokurov v svojih velikih spisih o Križaniću.¹¹

Prekidajući za trenutak vremensku kronologiju podsjetimo se samo Murkova članka (iz 1927. god. u Neue österreichische Biographie IV) »Vatroslav Jagić (6. VII 1838 — 5. VIII 1923)«, u kome se vraća tom pitanju: »Jihoslovanska Akademije otiskla r. 1917 jeho dilo 'Život i rad Jurja Križanića', jež za války k lítosti autorově i ve vlasti došlo malé pozornosti, což zavinił zčásti i sám autor, poněvadž sice velice pečlivě sebral všechny ruské zprávy o 'prvním panslavistovi' a podrobně rozebral jeho spisy, avšak nedovedl ho zařadit do dějinného rámce stol. XVIII. a nedovedl, ač sám Charvát, ukázati, že takových mužů bylo v oné době mezi Charváty více, ačkoliv ovšem nepřicházeli ze své vůle do Ruska, nebyli pro své myšlenky vypovídáni na Sibiř a nepsali tam děl o Rusku, jimž se Rusové naší doby podivovali.«¹² Misao o »prethodnicima«, ali i o manje poznatim Križanićevim »sljedbenicima«, propagatorima »sveslavenske ideje«, spomenuo je i djelomično proširio Murko ponovo 1927. god. u članku »Myšlenka jihoslovanského sjednocení v minulosti« (Slovanský přehled XIX, 1927, s. 1—12), gdje tvrdi: »Ještě více nežli reformační spisovatelé a učenci pěstovali dalmatsko-dubrovnički básníci a spisovatelé u ostatních katolůk jihoslovanských všeslovanskou myšlenku a blouznili o velkém slovanském světě od moře Jaderského až k Ledovému a slavili 'slovinski jezik' ve smyslu jihoslovanském a slovanském vůbec.« Na toj je osnovici, po Murku, gradio svoju koncepciju i J. Križanić, koji je »samo za Ruse« bio »otac panslavizma«, jer »takových Križaniću byla na slovanském jihu celá řada. Križanićovo nazírání na pravoslavné křesťanské bratry nebylo ojedinelé, nýbrž stalo se tradičním u katolických Jihoslovánů. Tak v XVIII. stol. slavonský spisovatel jezovita Antun Kanižlić napsal v svém díle o rozdělení církve (r. 1771), že obrací proti Řekům a že nechce urážeti ostatní stoupence řeckého vyznání, jako jsou Slavonci, Srbové, Bošnjaci a Moskovi (Rusové) ...«¹³

Političku orijentaciju M. Murka nismo spomenuli slučajno, jer upravo na problematici protureformacije, a s tim u vezi i s Križanićem, možemo pratiti njegovu političku reinkarnaciju. Naime, on u »Separatabdrucku« (prvi put objelodanjeno u časopisu Slavia 1925—1927) »Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven« (1927) već otvoreno proklamira svoje državotvorno jugoslovenstvo: »Ta protireformacija je ustvarila osnove za jezikovno zedinjenje Hrvatov in Srbov v 19. stoletju, zaradi humanizma je predhodnica hrvaškega ilirizma in sledečega mu južnoslovenskega gibanja. Uspehe vseh teh gibanj je omogočilo le to, da je imela tudi že protireformacija v Križaniću in drugih zastopnikih višje pojmovanje o uniji, kot je bilo domače v Rimu, ki je gledalo pravoslavne Slovane z bratskega vidika in ne kot shizmatike« — i dalje: »Reformacija je ostvarila s svoje vsem Južnim Slovanom namenjeno dejavnostjo najprej južnoslovenski program,

¹¹ M. Murko, Izbrano delo, Ljubljana 1962, s. 71—72.

¹² M. Murko, Rozprawy z oboru slovanské filologie. Usp. J. Horák, Praha 1937, s. 180—181.

¹³ O. c., s. 545—547.

protireformacija in 19. stoletja sta ga dalje razvijala in 20. stoletje ga je v veliki meri uresničilo. Zato sem mogel upravičeno v predavanju v Saški akademiji znanosti 1. maja 1920 ob koncu izjaviti: Kraljevstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev (Jugoslavija) ki je nastalo po svetovni vojni, je tedaj vezni člen v razvoji stoletij.«¹⁴

Ideji »začetnika panslavizma« prije Križanića vratio se Murko i svojim člankom »Slovanska ideja pred Kollárjem« (u zborniku »Slovanská vzájemnost 1836—1937«, Praha 1937), gdje piše: »Bilo pa je već takih katoliških Jugoslovanov, ki so s slovansko zavestjo in z navdušjem delovali iz verskih in političnih razlogov za umijo; tako bi se mogla Moskva laže pridobiti, da bi se skupaj s Poljsko bojevalo zoper Turke. Pri Križaniću je pomembno to, da je imel izrazitejšje poglede na zedinjenje Cerkev in da v duhu jugoslovanske verske tolerance od mladih nog pa vse do konca življenja ni videl v Rusih heretikov ali razkolnikov, marveč kristjane, ki so jih zapeljali Grki — mnenje, s katerim se niso strinjali ne rimski in ne poljski krogi . . .«¹⁵

Prevodilac Stanojevićeve »Istorije srpskog naroda« (zajedno s M. Paulovom, Praha 1920), pisac predgovora knjizi M. Preloga »Slavenska renesansa 1780—1848« (Zagreb 1924) sveučilišni profesor povijesti na Karlovu univerzitetu u Pragu Jaroslav Bidlo (1867—1937), koji je u svom znanstvenom opusu nastojao dati sintezu prošlosti Slavena komparativnom metodom na temelju koncepcije političko-kulturnog razvoja evropskih istočnih naroda na osnovi jedinstvene grčko-slavenske kulture, spominje u svom poznatom djelu »Dějiny Slovanstva. Slované. Kulturní obraz Slovanstva« (Praha 1927) razumljivo i J. Križanića. Dajući prikaz stanja 17. i 18. stoljeća, on tvrdi: »Poslije pada Poljske ostaje Slavenima samo još jedna samostalna država — Rusija (ne govoreći o maloj Dubrovačkoj Republici, uostalom podložnoj Turskoj). Za razliku od ostalih slavenskih država Rusija je upravo u vrijeme za slavenstvo najteže, u 17. i 18. st., postizala što dalje, to veće uspjehe u vanjskoj politici. Pružala joj se prilika za obnovu ne samo nekadašnje kijevske države u kojoj su svi Rusi svojevremeno bili ujedinjeni već i da joj priključe sve ostale Slavene, iz čije su se sredine čuli čeznutljivi glasovi o tome da ruski car oslobodi slavenske narode ispod tuđinskog jarma. Bili su to glasovi ne samo pravoslavnih Slavena već i katoličkih (Hrvat Križanić — u vrijeme cara Alekseja Mihailoviča).«¹⁶

Prateći sva nastojanja u borbi za održavanje narodne svijesti i očuvanja egzistencije, kulturna i prosvjetna stremljenja, kojima je poticaj davala zapadnoevropska kultura, Bidlo nastoji naći i domaće, slavenske pokušaje koji su im prethodili. Tako on i u ovom segmentu svog rada spominje J. Križanića: »Ten význam mají zajisté dějepisné práce Balbinovy a zvláště jeho spis na obranu jazyka českého Dissertatio apologetica pro lingua slavonica praecipue bohemica, psaný v 1. 1672—1673, pak jazykové očistné snahy Rosovy, třebaš nevhodné, a politické, hospodářské i jazykové snahy Chorvata Križaniće, působícího na Rusi a podávající

¹⁴ M. Murko, Izbrano delo, Ljubljana 1962, s. 46.

¹⁵ O. c., s. 83—84.

¹⁶ J. Bidlo, Dějiny Slovanstva, Praha 1927, s. 131.

ciho cáfi moskevskému rady, jak povznést Rusko, aby se vyrovnalo státům západním a mohlo provést osvobození všech Slovanů z cizího panství.¹⁷

Dodajmo ovdje i jednu zanimljivu autorovu opservaciju o daljoj sudbini ideja »slavenske provenijencije«. Čini se kao da ih je — naročito početkom 19. st. — ruska inteligencija zaboravila i orijentirala se isključivo na Zapad: »Ač na Rusi na podkladě velkorysé podmaňovací politiky zahraniční, která už od několika století se zabývala plány, hledícimi k osvobození balkánských pravoslavných Slovanů, se snadno mohly zrodit myšlenky sjednotiti všechnu Slovany pod ruským panstvím (jak to chtěl už Križanić), jest pfece pfece příznačné, že záměry takové byly osnovány na počátku 19. století hlavně v té ruské společnosti, která si co nejvíce hleděla přisvojiti vzdělanost západní a její myšlenky a snahu politické (konstituční); byli to členové zednářských loží a tajných spolků, v nichž byli seskupeni pozdější 'děkabriste' ...¹⁸

Kad je 1920. god. prešao iz Beča (kad i M. Murko iz Leipziga u Prag) na novoosnovano sveučilište u Brnu, Václav Vondrák (1859—1925) bio je već priznat i renomiran slavist u području lingvističke komparatistike (naročito u pitanjima paleografije, gramatike i leksikologije). Međutim, on je u svom rektorskom pristupnom predavanju izabrao temu »Slovanská myšlenka u Križaniće a jeho soud o Slovanech vůbec« (Brno 1923).

Spominjući u uvodu »izvjesnu svijest o srodnosti« koja je bila oduvijek prisutna u Slavena, Vondrák naglašava njeno ispoljavanje u tzv. Nestorovoj kronici, pismu Karla IV. caru Dušanu, u husitskoj proklamaciji Jana Žiške i u mnogim ostalim kulturno-političkim manifestacijama, ali istovremeno upozorava da to sve nije vodilo do dubljih, svjesnih i principijelnih konsekvencija. Prvi, sistematičniji pokušaj učinio je, istina kasnije, ipak tek J. Križanić. Iako se kako se radilo po Vondráku o pokušaju tako odvažnom u svoje vrijeme, moglo unaprijed sumnjati u uspjeh, Križanićeva djelatnost zaslužuje mnogo veću pažnju nego što joj se dosad posvećivala. Nabrajajući dalje bibliografiju o Križaniću, s posebnim akcentom na Jagićev rad, Vondrák daje u stvari materijal na temelju kojeg je i koncipirao cijelo svoje predavanje, unoseći tu i tamo samo neke svoje osobne napomene i opservacije. Možda je najzanimljivija ona u kojoj nalazimo komparaciju i ocjenu »slavenofila« iz prošlog stoljeća s Križanićevim idejama. Naime. prema Vondráku, kod Križanića se »radilo o spasavanju svih slavenskih naroda«, ali ne tako da »svi Slaveni padnu pod rusku vlast, već da se ruskom pomoći obnove njihove bivše kraljevine«. Dakle, Križanić je »želio graditi jedinstvo na sasvim drugoj osnovici od one koju su htjeli takozvani ruski slavenofili kasnije (u prošlom stoljeću). Oni su zamišljali slavensko jedinstvo tako da svi Slaveni postanu pravovjerni, a i mnogi Rusi nisu drugačije mislili nego da svi Slaveni dođu pod carsku vlast. Nasuprot tome Križanić je bio samo za crkveno jedinstvo, i to tako da se svi Slaveni pomire s Rimom; da se, dakle, unija proširi i na one Slavene koji su još bili pravoslavni. Svoje obrede i svoj liturgijski jezik mogli bi zadržati. A taj jezik trebao je biti, dakako, prilagođen« (s. 9).

¹⁷ O. c., s. 155—156.

¹⁸ O. c., s. 180.

Ono što Vondrák posebno naglašava u Križanića, ono što »iznenadu- je i što ga čini upravo velikim«, to je činjenica da on »ideju katolicizma ne povezuje sa slavenskom idejom u čisto crkvenom pogledu i interesu, već u njemu vidi spas slavenstva, te je upravo tim prestigao svoje vrijeme« (s. 9). Jer, kako autor naglašava, »katolički svećenik domoljubno raspoložen s geslom 'bogu i domovini' nije nikakva rijetkost, ali malo ih je s geslom 'za Slavenstvo'« (s. 10). I ovdje ponovo Vondrák naglašava nerazumijevanje ruske »slavenofilske škole« (naročito Bezsonova) koja Križanića smatra svojim »prethodnikom«, kao i onih Rusa (Bjelokurov) koji su ga smatrali »samo za propagatora rimskih stremljenja«, a upozorava da je Križanićevo »sveslavenstvo« pozitivno ocijenio jezuit P. Pierling (»La Russie et la Saint-Siege«, Pariz 1907 — naročito u poglavlju »Un Panslaviste Missionnaire«). Iako, kako kaže Vondrák, »Križanić ide često tako daleko da Ruse poistovjećuje sa sveslavenstvom, te se u svojoj ljubavi prema Rusiji i sam poistovjećuje s Rusima; često govori u 1. osobi množine: 'mi Rusi', 'naš narod', to jest 'ruski narod'« (s. 11) — njegova ljubav za Rusiju »nije slijepa«.

Obraćajući se na kraju akademskoj omladini, Vondrák naglašava moralne prednosti Križanićeve, a njegove ljudske vrline navodi kao primjer: »Tadašnje vrijeme moglo je naći u njegovim spisima mnogo pouka ali i danas možemo u njima crpsti pouku u mnogim pravcima ... Divna je crta njegova karaktera u tome što se nije ustručavao reći istinu premda dosta neprijatnu, i to i u elaboratu koji je bio namijenjen samom ruskom caru. Za nas je sada Križanić — kada smo se s njim bliže upoznali — jedan od velikih Slavena i uvjeren sam, da se rodio negdje u Češkoj, da bi tamo već davno imao spomenik« (s. 15).

Kada se Jan Máchal (1855—1939), profesor povijesti slavenskih književnosti na filozofskom fakultetu u Pragu, poslije prvog perioda (pod utjecajem svojih učitelja V. Jagića, Veselovskog, Pipina i Chmielowskog) u kome se zanimao za slavensku mitologiju, narodopis i folklor, orijentirao na problematiku slavenskih književnosti i objelodanio klasično djelo češke slavistike u tom području — »Slovanske literatury I—III« (Praga 1922, 1925, 1929), on je, u I. dijelu u poglavlju »Literatura ruská v XVI. a XVII. st.«, dao prikaz života i rada J. Križanića (na temelju zanimljive bibliografije, koju je dao na kraju poglavlja).¹⁹ Uspoređujući Križanića s Grigorijem Karpovičem Kotošihinom (oko 1630—1667), Máchal odmah pristupa i diferenciranju: »Dok je Kotošihin vidio razlog lošega kulturnog stanja u Rusiji u izoliranosti od kulturnih utjecaja iz inozemstva, drugi opservator istovremeno je opominjao Ruse pred stranim utjecajima i savjetovao im da sačuvaju i razvijaju svoju narodnu specifičnost. On nije bio Rus, već Hrvat, Jurij Križanić, najstariji panslavist u najplemenitijem smislu« (s. 221). Dalje onda slijedi karakteristika i djelomična interpretacija Križanićeve »Gramatike« i »Politike« na temelju sudova i zaključaka do kojih su došli Máchalovi prethodnici. Zanimljiv je završetak u kome se Máchal ograničio na konstataciju (s. 221):

¹⁹ Bezsonov, Katol. svjaštenik Jurij Križanić (Pravosl. Obzor 1870), Bělokurov, Jur., Križanić, M. 1909; — M. V. Vujić, Križanićeve Politika, Beograd 1895; — V. Val'denberg, Gosudarstvenye idei Križanića, Spb. 1912; — V. Jagić, Život i rad Jurja Križanića, Zagreb 1917, o. c., s. 226.

»Općenito se priznaje da je Križanić kao političar bio na visini najnaprednijih ideja svog vremena.« Tu konstataciju dokumentira citatom P. N. Miljukova: »On systematicky stlačoval stát do úlohy služebníka národního života. Avšak déle samočinnost národního života byla Križanićovi pouze prostředkem k dalším účelům, — zachování národní osobitosti, bez níž nebylo myslitelné dosažení již tenkrát posledního, nejpodstatnějšího účelu vši jeho publicistické činnosti — osvobození Slovanstva a sjednocení církvi (Miljukov)« (s. 223).

Ako su dosad spominjani radovi o J. Križaniću predstavljali, općenito uzevši, ipak prigodne natpise (s izuzetkom, razumljivo, spomenute Máchalove povijesti slavenskih književnosti), onda je — iako mu posvećuje relativno malo mjesta — Križanića uklopio u kompleksniji korpus »sve-slavenske« problematike tek Frank Wollman (1888—1969), profesor komparativne povijesti slavenskih književnosti u Brnu, svojim pionirskim djelom »Slovesnost Slovanů« (Praha 1928).

Dajući genealogiju »osjećaja slavenske pripadnosti«, Wollman je njen povijesni razvoj u 17. st. povezao ne precjenjujući ga kao npr. M. Murko, s protureformacijom, bolje rečeno s »unijatskom propagandom«, te korijene vidi već kod M. Orbinija, u Gundulićevu »Osmanu« i pjesničkom Palmotićeveu opusu. On smatra ipak ta nastojanja »oduševljenjem sve-slavenskim i ilirskim snima«, bez neke promišljene i organizirane koncepcije usmjerene na praktičnu aplikaciju i realizaciju. Po Wollmanu ti se elementi javljaju tek kod J. Križanića.²⁰

Iako nije uspio »prevesti svetu Rusiju u krilo Rima«, Križanić je, tvrdi Wollman, dao onu rusku »trijadu« — ortodoksnost (svakako u njegovu planu unijatsku), autokraciju, narodnost — te su ga zato kasnije slavenofili slavili i njegove spise objelodanjivali iz zaboravljenih rukopisa«. Tu i Wollman povlači paralelu s Kotošihinom, od koga se Križanić ipak po njegovu mišljenju razlikuje — iako su obojica bili sljedbenici i zagovornici »evropeizacije« — uglavnom po tome što je Križanić bio protivnik »luteranaca«.

Svakako je zanimljiva Wollmanova karakteristika razvojne linije »osjećaja slavenske pripadnosti«, što se projiciralo, tokom vremena, u onom poznatom fenomenu — slavenofilstvu s razmeđe 30. i 40. godina 19. stoljeća. Njegove korijene Wollman vidi u onoj Križanićevoj »trijadi« — deformiranoj, razumljivo, reakcionarnom ideologijom o tobožnjem nepostojanju klasne borbe u povijesti Rusije i propagiranjem pravoslavnog mesijanizma, što je sve, između ostalog, prikrivalo u krajnjoj liniji ekspanzionističke apetite carizma: »Slavjanofilství vznikalo už v petrohradském literárním kruhu carského admirála a presidenta Ruské akademie. Šiškova, s nímž se v Praze nemohl na slovanských principech shodnout Dobrovský (chtěl prý useknout hlavu těm, kdo by ruštinu psali latinkou), ale právě slavjanofilství opřelo se o trojici, rozpoznanou už Križanićem,

²⁰ »Ale s nejlepší výrazem tohoto uniatského všeslovanství, jeho promyšlenou koncepcí a pokusem o realizaci byl jezuita (sic!) Jurij Križanić (1618—1683), rodem Chorvat. Čtyřnadvacetiletý odchovanec ilyrské kole je a doktor theologie předložil Kongregaci de propaganda fide v Římě plán získati pro unii Rusko prostředky typicky jesuitskými a na vlastní vrub se pokusil tu myšlenku provésti, maje předchůdcem ovšem už Poláka Skargu a řadu unionistů polsko-ukrajinských«, F. Wollman, Slovesnost Slovanů, Praha 1928, s. 50.

samodržavi — pravoslavi — národnost, a našlo si důvody pro mesianism ruského národa, neujatněného feudalismem, 'nezkaženého reformací a osvícenstvím', v dějinné filosofii Hegela, ještě Kollárem zavrženého, a v umělecké filozofii Schellingově« (s. 90).²¹

Poslije spomenutog rada F. Wollmana nije se u Češkoj ozbiljnije o Križaniću pisalo gotovo trideset godina. Drugi svjetski rat prekinuo je, dakle, bilo kakvu recepciju njegova opusa u cijeloj evropskoj slavistici. Kada se pak u Češkoj o Križaniću ponovo počelo pisati, došlo je do polemike. Kako je autor ovga rada bio jedan od sudionika (i to najmlađi) cijeloga spora, smatra da je najbolje doslovno navesti neke svoje stavove, koji će tako najadekvatnije demonstrirati vrijeme, ljude, principe i stališta pojedinih sudionika.²²

»Poticaj za ovaj članak dala je recenzija zbornika 'Věčná družba' (Praha 1955) u kojoj je recenzent K. Herman kritizirao članak J. Macúrka, koji je u zborniku spomenuo i J. Križanića i obrazlagao Križanićev odnos prema Rusiji. Recenzent se ne slaže s tvrdnjama J. Macúrka, za koga kaže da ocjenjuje Križanića uglavnom prema izjavama samoga Križanića i da ne vodi računa o stvarnoj Križanićevoj misiji u Rusiji. Svoje tvrdnje recenzent potkrepljuje i upozorenjem redakcije zbornika, koja se također ograđuje od tvrđenja J. Macúrka i preporučuje čitaocima da se o tome uvjere u najnovijem sovjetskom radu o J. Križaniću — i navodi rad P. P. Jepifanova 'Proiški Vatikana v Rossii i Jurij Križanić' (Voprosy istorii, 1953, 10, s. 18—36).

P. P. Jepifanov u svom radu polemizira gotovo sa svim i starijim radovima o J. Križaniću i novijim sovjetskim radovima O. V. Trahtenberga, V. S. Pokrovskog, B. D. Dacjuka.²³ Kako i koliko su se ti autori služili u svojim radovima studijama I. Kukuljevića i V. Jagića²⁴ — nama to ovdje nije cilj utvrđivati. Međutim, na osnovi onoga što je o Križaniću napisao P. P. Jepifanov, zaključujemo da on te radove nije imao u rukama, to ga je vjerojatno i dovelo do takvih nepravilnih zaključaka, jer su i Kukuljevićev i Jagićev rad baze s kojih mora krenuti svatko tko želi pisati i dalje proširiti hipoteze o životu i radu 'patra dominikanca Jurka Križanića'« (s. 540).

Odmah u početku svoga rada P. P. Jepifanov nekritički se koristi nekim neprovjerenim tvrdnjama svojih protivnika u kojima se kaže da između Križanićevih nazora i historijsko-političkih teorija ruskih znanstvenih i kulturnih ljudi XV—XII. st. nema ni jedne jedine dodirne točke.

²¹ Što, prema Wollmanu, sto godina ranije nije bio slučaj, jer: »Na Rusi rohdol se mladý obr pro gigantskou stavbu civilisačnî nikoli podle plánu jesuity-pan-slavisty Križanića, leč spíše podle plánu Kotošichina, lutherána ... Rok po Petrově smrti 1726 vstoupila v život akademie. Téhož roku dačo Rusko spíátku na kulturní dluh jižnîh bratrîm posláním cirkevñslovanských knih z Moskvy na karloveckou latinskou školu a sedm let nato došli tam i profesoři z Kyjeva«, o. c., s. 64—65.

²² M. Kvapil, Jurij Križanić, Slavia XXVI, 1957, 4, s. 540—551.

²³ O. V. Trahtenberg, Obšestvenno-političeskaja misl'v Rossii v 15—18 vv. Iz istorii russkoj filosofii, Moskva 1951; V. S. Pokrovskij, Istorija russkoj političeskoj misli, Moskva 1951; B. D. Dacjuk, Jurij Križanić, Očerok političeskih i istoričeskih vzgljadov, Moskva 1946.

²⁴ I. Kukuljević, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 9, Zagreb 1868; V. Jagić, Život i rad Jurija Križanića, O tristogodišnjici njegova rođenja, Djela JAZU, 28, Zagreb 1917.

Pri tome Jepifanov ne vodi računa o mišljenjima (Kukuljević, o. c.) koja utvrđuju sličnost nazora Grigorija Kotošihina i Križanića, niti pak Jepifanov pokušava da bilo što kaže o odnosu Posoškov-Križanić, o čemu je pisao još Valjdenberg.²⁵ I Kukuljević i Valjdenberg govore o sličnosti političkih, ekonomskih i filozofskih nazora G. Kotošihina i J. Križanića, te J. Križanića i Posoškova (s. 541).

Velika većina rada P. P. Jepifanova o J. Križaniću nastoji dokazati kako je Križanić bio »tajni agent Rima«. Ovdje je potrebno reći samo to da je Križanić za cijelo vrijeme progonstva dobivao plaću i da mu je na koncu, kada se oslobodio Sibira, bilo onemogućeno upravo s katoličke strane da dođe u Rim i da Vatikanu referira kako je ispunio »svoju misiju«. Zanimljivo je ovdje navesti i jednu interesantnu opservaciju koju nalazimo kod Kukuljevića, koji navodi cijeli niz i svećenika i redovnika, kao što su Faust Vrančić, Lukarić, Ivan Gundulić, Palmotić, Građić, Kavanjin, Kanavelić, Glavinić, Levaković, Karaman i Mavro Orbini — a koje nitko nije okrivio da su špijuni, premda su pisali o slavenstvu i o jedinstvu Slavena. Kukuljević zaključuje: »Pa kad bi Križanić ikakovo poslanstvo od Rima i primio bio, to bi doista silni još tada Rim znao bio svoga čovjeka od dugotrajnoga izgnanstva, ako ne obraniti a to barem za njega svojski se zauzeti. Ali ni o tom ne imamo nikakova dokaza u čitavom kasnijem životu Križanićeve« (o. c., s. 41, 542).

U daljem obrazlaganju P. P. Jepifanov upotrebljava i citira samo one dokumente koji bi potvrđivali njegovu postavku da je Križanić špijun Vatikana. Tako on piše: »Križanić, dolazi u Moskvu ne kao Slaven rodoljub, koji je prema B. D. Dacjuku prekinuo veze s Rimom, već kao tajni agent Rima« (o. c., s. 25). I dalje: »Unatoč svemu, Križanić je bio raskrinkan i u siječnju 1661. uhapšen »po Gosudarevu ukazu« i poslan u izgnanstvo u Tobolsk, gdje je proveo 15 godina« (o. c., s. 26). To »raskrinkavanje« je sporno. Naime, dokumenti o tome ne postoje. Postoji, međutim, dokument koji govori protiv »raskrinkavanja«, jer Križanića pisari nigdje ne spominju pravim imenom. Sibirski pisari o njemu pišu kao »inozemcu Juriju, Ivanovu sinu, Serbeninu«, a u računima tobolskog ureda vođe Križanića kao »Serbjanina Jurija, Ivanova«. On sam, još 1675, u zahvalnom pismu nadbiskupu Simeonu piše o sebi kao o »Jurku Serbljaninu«. Osim toga, razlozi zbog kojih je Križanić poslan u progonstvo nigdje nisu službeno objelodanjeni, tako da sve tvrdnje i obrazlaganje da je to zbog špijunaže ostaju samo hipoteze (s. 545—6).

Križanićeve biografije — A. L. Goljdbera, B. D. Dacjuka i S. V. Bahrušina napada Jepifanov i zbog toga što stalno pripominju samo njegovu »Politiku«, a o njegovim vjerskim i filozofskim traktatima (iz kojih je po Jepifanovu očigledna prava Križanićeva suština) ništa ne govore, pa tako on, P. P. Jepifanov, svim tim radovima J. Križanića posvećuje — deset redaka! (s. 548). Tako se, dakle i Jepifanov uvrštava u plejadu onih o kojima je pisao M. Krleža: »I dok su ga tako filolozi izopćili iz nauke i proglasili političarem, političari vide u njemu fantastičnog lingvistu.«²⁶

²⁵ V. Valjdenberg, Posoškov i Križanić v ih občestvenno-političeskikh vozzrenijah, Slavia V, 1926—1927, s. 745—762.

²⁶ M. Krleža, Eseji I, Zagreb 1933, s. 71—91.

Ako je ranije V. I. Pičeta²⁷ smatrao Križanića »prethodnikom« prosvijećenog apsolutizma — pa taj svoj sud kasnije ispravio i promijenio — onda je P. P. Jepifanov, već po zakonu negacije svega što se tiče Križanića, na suprotnom polu. Tako on (o. c., s. 30) napada Križanića kao propagatora decentralizma i zagovornika feudalističke samovolje, kao reprezentanta boljara. Pri tome prelazi preko onoga dijela »Politike« u kome Križanić piše: »... a u Ljehov kuliko vlastele, tuliko kraljev; kuliko plemjanov, tuliko tiranov i sudcev i mučitelev. Vsjaki mozet svoego kmeta umorit i ob tom nitko ne sprašet i ne kaznit. Ljehi propovjedajut tamo bit voljnost (slobodu) gdje est vsjem voljno« (Kukuljević, o. c., s. 60).

Potrebno je, dakle, naglasiti da Križanića ne treba smatrati ni »genijalnim misliocem XVII. stoljeća«, no tim manje valja ga smatrati »špijunom Vatikanu«. Križanić je bio »produkt svoga vremena« za koga je i uvijek oprezni A. Barac rekao: »U vrijeme, kada je Hrvatska bila rastrgana, on je dobro vidio, kakva nam opasnost prijeti od Turaka, ali je isto tako dobro uočio otrov, koji među nas dolazi sa zapada i rastaće nam krv. I prvi je svjesno iznio misao o jedinstvu i značenju slavenstva. Križanića nisu razumjeli ni u Rusiji ni u Hrvatskoj.«²⁸ Za Rim je on »cervello torbido e stravagante«, a Moskva u njemu vidi opasna stranca i špijuna (s. 551).

Ali glavna misao svega njegova djelovanja bilo je jedinstvo Slavena i pomirenje Rusije i Rima, koje je kasnije potčinio jedinstvu Slavena. Punim pravom onda povlači M. Krleža paralelu između Flaciusa Illyricusa i Jurja Križanića, koji je smatrao da su: »Slaveni jedan narod jer govore jednim jezikom, a crkveni raskol može se nadmostiti ujedinjenjem istočne i zapadne crkve. Slavenski narod ujedinjen u jednoj univerzalnoj crkvi oborit će protestantski sjever i germansku prevlast; oborit će Stambul i osloboditi se mongolske okupacije, savladati vizantijsku crkvenu supremaciju i grčku hegemoniju, te poživjeti svojim slobodnim i suverenim životom« (o. c., s. 79).

A cijeli navedeni spor komentirao je — u privatnom pismu piscu ovih redaka (17. III. 1956) — za njega karakterističnim načinom: »Pročitao sam Vaš referat o Jurju Križaniću sa interesom. To je jedna moja stara tema, za koju danas mislim da bi je trebalo postaviti na scenu kao komediju. Nije to jedina žalosna tema iz naše historije, o kojoj je napisana čitava jedna literatura u glavnom potpuno suvišnih varijanata.«

Time je ujedno i dosadašnja recepcija J. Križanića u Češkoj — u svojim najmarkantnijim manifestacijama — bila, po našem mišljenju, iscrpljena. Stvorena je solidna baza za kvalitativno nova znanstvena istraživanja.

²⁷ V. I. Pičeta, Jurij Križanić i ego otnošenie k russkomu gosudarstvu, Slavjanskij sbornik, Moskva 1947, s. 210.

²⁸ A. Barac, Čitanka za niže razrede srednjih škola, Zagreb 1946, s. 226—227.

МИРОСЛАВ КВАПИЛ

ИНТЕРЕС К ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВУ Й. КРИЖАНИЧА В ЧЕХИИ

Резюме

Интерес к жизни и творчеству Й. Крижанича в Чехии с практической стороны (условно) проявляется в двух областях: 1) интерес к автору и его сочинениям с чисто филологической научной точки зрения и 2) извещения, интерпретация и популяризация политических взглядов, идей Крижанича.

В первой области мы встречаемся с именами Й. Добровского, В. Ф. Дюрихи и П. Й. Шафарика.

Во второй области мы подчеркиваем имена таких известных славистов и специалистов, какими были: К. Йиречек, Стй. Радич, М. Мурко, Й. Бидло, В. Вондрак, Й. Махал и Фр. Вольман.

В заключительной части автор дает обзор дискуссии, развернувшейся у нас о творчестве Й. Крижанича после Второй мировой войны.

Ввиду большого промежутка времени и многочисленных статей — часто лишь вскользь касающихся творчества Й. Крижанича у нас — понятно, что в данной статье не могло быть и речи как о полной библиографии, так и о оценке. Речь шла скорее о критическом обзоре самых известных работ данной тематики.